

Justyna Siemionow

Możliwości pracy z rodzinami nieletnich niedostosowanych społecznie przebywających w Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych

Specjaliści z różnych dyscyplin od pedagogiki poprzez psychologię do nauk medycznych od dziesięcioleci gwałtownie poszukują skutecznych, z punktu widzenia zabezpieczenia interesu społecznego, metod oddziaływań resocjalizacyjnych wobec osób o zaburzonej socjalizacji. Co więcej, aktualnie ważne jest także to aby można było mierzyć i oceniać efektywność danego rodzaju oddziaływań, tak aby tworzyć katalog najskuteczniejszych metod i form pracy w ramach procesu resocjalizacji.

Grupa nieletnich niedostosowanych społecznie jest w obszarze intensywnych analiz zarówno praktyków, jak i teoretyków tego zagadnienia z kilku przyczyn:

- po pierwsze: przypisuje się nieletnim większe szanse i możliwości zmian z uwagi na niezakończony jeszcze proces kształtowania osobowości oraz większą plastyczność pozostałych funkcji emocjonalno-społecznych,
- po drugie: w ostatnich dwóch dekadach, z różnym nasileniem, obserwuje się wzrost przestępczości wśród nieletnich oraz poszerzanie się repertuaru zachowań naruszających normy społeczno-prawne, z tendencją w kierunku czynów gwałtownych o większym poziomie brutalizacji,
- po trzecie: istnieje wyraźny związek między przemianami społeczno-gospodarczymi, jakie mają miejsce w Polsce od roku 1989, a wzrostem przestępczości ogólnie, w tym także w grupie sprawców poniżej 18. roku życia.

Z drugiej strony pojawia się także dość ostra krytyka wobec istniejących instytucji resocjalizacyjnych dla nieletnich – otwartych, jak i izolacyjnych. Ta negatywna ocena znajduje swoje uzasadnienie w analizie stopnia powrotności wychowanków do przestępstwa już jako osób dorosłych, po opuszczeniu ośrodka. Zatem nasuwa się pytanie, co zrobić, aby tą efektywność zewnętrzną podnieść. Wskaźnik efektywności wewnętrznej, czyli wypracowanej w warunkach danej instytucji, jest z reguły wysoki. Pojęcie efektywności wewnętrznej może być terminem dyskusyjnym z uwagi na fakt, że efekt określa się po zakończeniu danego procesu. A więc, można mówić o zmianach w zachowaniu podopiecznych, których wskaźnikami mogą być pożądane i aprobowane reakcje ze strony wychowanków. Nieletni, przebywając w instytucji, regularnie chodzą do szkoły, wyrównują posiadane braki w wie-

dzy i umiejętnościach szkolnych, poddawani są terapii psychologicznej i pedagogicznej, która przynosi określone zmiany w postaci np. obniżonego poziomu agresji, wzrostu samooceny.

Młodzieżowe Ośrodki Wychowawcze (MOW) – to instytucje resocjalizacyjne otwarte, przeznaczone dla nieletnich niedostosowanych społecznie, umieszczanych w nich prawomocnym postanowieniem sądu, maksymalnie do ukończenia 18. roku życia. Celem nadrzędnym tego typu instytucji jest projektowanie i prowadzenie procesu resocjalizacji nieletniego tak, aby przygotować go do powrotu do społeczeństwa, i właściwego, zgodnego z przyjętymi normami prawnymi wypełniania przypisanych mu ról społecznych oraz zaspakajania swoich potrzeb. Zatem, działania te mają się także przełożyć na fakt, iż nieletni jako osoba dorosła nie wejdzie w konflikt z prawem, co jest jednym z najistotniejszych wskaźników efektywności procesu resocjalizacji.

Resocjalizacja jest odmianą procesu wychowawczego, który z jednostki wadliwie przystosowanej do wymogów życia społecznego czyni jednostkę ponownie socjalizowaną, tzn. uspołecznioną, samodzielną i twórczą (B. Urban, J. M. Stanik, 2007, s. 235). Niemożliwe jest, aby skutecznie doprowadzić jednostkę niedostosowaną społecznie do takiego stanu, bez równoległej pracy z jego rodziną, do której powróci po opuszczeniu instytucji.

Praca czy współpraca ze środowiskiem rodzinnym?

Na instytucję resocjalizującą nałożony jest obowiązek pracy z rodziną każdego wychowanka, formy i metody takiej pracy wypracowywane są samodzielnie przez dany ośrodek, oczywiście są pewne uniwersalne techniki i formy współpracy; zmieniająca się rzeczywistość społeczna wymusza jednak projektowanie bardziej indywidualnych form pracy nie tylko z samym wychowankiem, ale także z jego rodziną.

Jest kilka bardzo istotnych czynników które mają znaczący wpływ na rodzaj i jakość tej współpracy:

- wychowankowie kierowani są do Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych z terenu całej Polski, stąd też średnia odległość do domu rodzinnego to 150–200 kilometrów, często wychowankowie pochodzą z małych popegeerowskich miejscowości, gdzie infrastruktura drogowa utrudnia dojazd,
- rodzice wychowanków to osoby o niskich kompetencjach edukacyjnych, często bez zawodu, trwale bezrobotni,
- w rodzinach nieletnich można odnaleźć znamiona patologii o różnym charakterze, m.in. alkoholizm, przemoc, uzależnienia, przestępczość,
- obniżony status społeczno-ekonomiczny oraz konieczność zapewnienia opieki innym dzieciom pozostającym na utrzymaniu rodziny powoduje, że

to środowisko koncentruje się jedynie na zaspokojeniu podstawowych potrzeb życiowych swoich członków,

- środowiska rodzinne wychowanków często są niestabilne, co wynika ze zmiany partnerów, separacji i rozwodów, a także izolacji więziennej jednego z rodziców.

Powyższe czynniki wyznaczają możliwości pracy z rodzinami podopiecznych instytucji resocjalizacyjnych, co nie oznacza, że czynią ją niemożliwą do realizacji, w wielu przypadkach znaczna odległość od miejsca zamieszkania stanowi poważną barierę, jeżeli chodzi o systematyczne wizyty w domu, krócej a częściej – tak byłoby najlepiej, często wychowankowie wyjeżdżający na urlop są bardzo pozytywnie zmotywowani, chcą przestrzegać określonych zasad, deklarują powrót na czas. Środowisko rodzinne w większości przypadków nie potrafi jednak tej motywacji podtrzymać. Krótszy pobyt – to mniej sytuacji ryzykownych dla nieletniego, a perspektywa kolejnego wyjazdu mobilizuje do sprawnego i terminowego powrotu.

Inną możliwością utrzymywania stałego kontaktu z rodziną są rozmowy telefoniczne oraz mailowe, dostępne już coraz większej grupie rodziców oraz pozostałych członków rodziny.

W praktyce także dość często instytucje zapraszają rodziców do siebie, organizując różnego rodzaju spotkania, np. dla wychowanków kończących dany etap kształcenia, co stwarza okazję do współdecydowania o dalszych losach nieletniego i w sposób zdecydowany włącza środowisko rodzinne w ten proces. Statystyki wskazują, że średnio z takich form korzysta 20–30% rodziców nieletnich umieszczonych w MOW. Zdecydowanie lepiej w tej statystyce wypadają indywidualne odwiedziny osób z rodziny wychowanka w instytucji, co także jest narzędziem do pracy z rodziną. Istnieją specjalnie wydzielone pomieszczenia, tzw. pokoje wizyt, w których w bezpiecznych i komfortowych warunkach osoby bliskie wychowankowi mogą spędzić z nim czas. W instytucjach resocjalizacyjnych otwartych, za zgodą wychowawcy, możliwe jest także wspólne z rodziną wyjście do miasta lub na spacer.

Dwutorowość procesu resocjalizacji

Badania kryminologiczne wyraźnie podkreślają istnienie związku między przestępczością a innymi problemami społecznymi i to na poziomie struktury mikro- i makrospołecznej. Ten bliski związek upoważnia badaczy do poszukiwania wspólnego i jednorodnego paradygmatu naukowego dla zbudowania całościowego modelu zapobiegania zjawiskom patologii społecznej (Probacja 2009, nr 1). Wydaje się, iż terapia społeczna prowadzona w środowisku rodzinnym, równoległe z procesem resocjalizacji dziecka w instytucji, jest szansą na utrwalenie zmian w zachowaniu nieletnich, które zostały

wpracowane w instytucji, a przede wszystkim na zwiększenie wskaźnika efektywności zewnętrznej.

Nauki humanistyczne dostarczają poważnego zakresu różnych danych dotyczących środowiska rodzinnego jako instytucji socjalizującej, wychowującej oraz stymulującej rozwój dziecka, a z drugiej strony także wielość koncepcji modeli teoretycznych leżących u ich podstaw. To też wskazuje na konieczność szczegółowej diagnozy środowiska rodzinnego przed wyborem skierowanych do niego działań.

Podstawowe kryteria uwzględniane przy analizie środowiska rodzinnego nieletnich to:

- istniejące więzi emocjonalne w rodzinie,
- możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb psychologicznych,
- prezentowane postawy rodzicielskie,
- stosowane metody wychowawcze oraz system kar i nagród,
- prezentowane przez osoby znaczące dla nieletniego wzorce osobowe,
- jakość komunikacji interpersonalnej.

Powyższe kryteria należą do grupy tzw. miękkich, drugą grupę stosowaną w tego typu analizie stanowią zmienne związane z zaspakajaniem przez środowisko rodzinne tzw. potrzeb pierwszego rzędu (bytowych). Analiza na podstawie tej grupy czynników często staje się podstawą do wydania zgody na urlopowanie nieletniego do domu rodzinnego.

Zarówno teoretycy, jak i praktycy są zgodni co do tego, że proces resocjalizacji nieletniego powinien toczyć się równolegle na dwóch płaszczyznach: w instytucji oraz w środowisku rodzinnym, do którego wychowanek powróci po zakończeniu procesu resocjalizacji lub jego etapu. Nie można pomijać znaczenia środowiska rodzinnego, które także w trakcie pobytu nieletniego w danej instytucji wywiera na niego i jego funkcjonowanie istotny wpływ.

Zdecydowanie większą trudność budzi wskazanie sposobów i metod pracy równoległej ze środowiskiem rodzinnym, stworzenie systemu pomocy dziecku niedostosowanemu społecznie i jego rodzinie.

System pomocy nieletnim niedostosowanym społecznie

Termin „system” w swoim podstawowym znaczeniu to: zbiór wzajemnie powiązanych ze sobą elementów, z których działanie jednych wpływa na działanie pozostałych, można by jeszcze dodać sprawne działanie. Przenosząc te rozważania na grunt działań resocjalizacyjnych, system pomocy dziecku niedostosowanemu społecznie i jego rodzinie oznaczałby stworzenie różnych form oddziaływań w środowisku, jak i w instytucji, wzajemnie się uzupełniających, a jednocześnie pozwalających objąć wsparciem nieletniego

i jego rodzinę na każdym etapie i różnym nasileniu zjawiska niedostosowania społecznego. Sprawna komunikacja między elementami tego systemu i taki sam dostęp do wszystkich potrzebnych informacji to warunek konieczny aby taki system pomocy działał i był skuteczny. Dzisiejsze możliwości techniczne oraz szeroki dostęp do Internetu w istotnym stopniu ułatwiają to zadanie, a jednak rzadko zdarza się, że wszystkie podmioty zaangażowane w proces resocjalizacji danego nieletniego były w posiadaniu tego samego zasobu informacji o swoim podopiecznym.

Biorąc pod uwagę powyższe kryteria, można stwierdzić, że właściwie taki system pomocy i wsparcia dla osób o zaburzonej socjalizacji istnieje, bo rzeczywiście jest wiele instytucji i miejsc działających w środowisku, które zajmują się tym problemem, co więcej, owe miejsca oferują ciekawe, nowatorskie programy oraz rozwiązania, w mojej ocenie jednak te miejsca nie delegują sobie wzajemnie zadań, nie przekazują wypracowanych efektów, czyli nie tworzą systemu w jego podstawowym znaczeniu, że jeden element prowadzi określone działania, a ich skutek przekazuje dalej do kolejnego elementu, który kontynuuje te działania lub podejmuje od początku, gdyż w poprzednim kontekście sytuacyjnym nie przyniosły one oczekiwanych zmian. Założenia proste i całkowicie nie nowe, a jednak czyniące ten system niejako idealnym, czy wręcz nierealnym, gdyż wymagałoby to określonych uregulowań prawnych, które z uwagi na inne dominujące problemy w naszym kraju są na dzień dzisiejszy niemożliwe.

Naprzeciw takim poszukiwaniom wychodzi właśnie idea probacji, rozumianej jako alternatywne działania w środowisku, wspierające proces resocjalizacji, prowadzone równolegle i wspólnie z działaniami wobec nieletniego w instytucji, np. typu Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy.

Nieletni jest umieszczany w MOW na podstawie prawomocnego postanowienia sądu, jego wydziału rodzinnego i dla nieletnich, następnie właściwe starostwo powiatowe, osoba lub wydział wskazany przez starostę (najczęściej są to wydziały edukacji, kultury i sportu), umieszcza danego nieletniego w elektronicznym systemie osób oczekujących na odpowiedni ośrodek. Centralny System Kierowania Nieletnich do placówek resocjalizacyjnych wskazuje właściwy dla danego nieletniego ośrodek, który to po otrzymaniu takiej informacji zabezpiecza miejsce i po wystawieniu skierowania przez wspomniane już starostwo powiatowe przez miesiąc oczekuje na doprowadzenie dziecka; po upływie tego czasu skierowanie traci swoją ważność.

Przyjęcie nieletniego do placówki rozpoczyna proces jego adaptacji do nowych warunków, który powinien zakończyć się ustaleniem i zaprojektowaniem konkretnych zadań do realizacji w trakcie pobytu dziecka w MOW. Te zadania z określeniem terminu ich realizacji znajdują się w Indywidualnym Programie Edukacyjno-Terapeutycznym, który w przypadku placówek reso-

resocjalizacyjnych jeszcze do niedawna nosił nazwę Indywidualnego Programu Resocjalizacji.

Opracowanie takiego programu pracy z nieletnim jest najważniejszym, zaraz po diagnozie resocjalizacyjnej, elementem całego procesu psychokorekcji. Zawarte w nim konkretne działania osadzone w czasie oraz osoby do ich realizacji pozwalają sprawnie określić skuteczność poszczególnych oddziaływań, jak i całego procesu resocjalizacji.

Bardzo istotnym krokiem jest tu wyznaczenie zadań do realizacji także w środowisku rodzinnym, które powinny być uzupełnieniem działań prowadzonych w samej instytucji, a jednocześnie podporządkowane głównemu celowi procesu resocjalizacji czyli przygotowaniu obydwu stron, a więc nieletniego i rodziny, do jego powrotu do środowiska, skutecznego na tyle, aby nie naruszał on już obowiązujących norm prawnych i właściwie zaspakajał swoje potrzeby oraz wypełniał przypisane mu role społeczne.

Wskazanie zadań do realizacji w środowisku rodzinnym nieletniego może odbywać się na dwóch płaszczyznach: (najlepiej wzajemnie się uzupełniających):

- pracy ciągłej z rodziną nieletniego, równoległej do procesu resocjalizacji prowadzonego w instytucji, gdzie rodzice (opiekunowie) mają pełną wiedzę co do funkcjonowania i postępów dziecka, a jednocześnie pracują nad swoimi postawami i zachowaniami negatywnymi, uczą się rozumieć potrzeby swojego dziecka i właściwie na nie reagować, jak i wyznaczać granice zachowań,
- zadań realizowanych w trakcie pobytu dziecka w domu, w trakcie urlopów udzielanych nieletniemu w czasie dni wolnych od nauki, świąt oraz wakacji, te zadania powinny być zawarte w opracowywanym w instytucji indywidualnym programie pracy z wychowankiem.

Do realizacji powyższych działań w środowisku rodzinnym niezbędne są wspomniane już w tym artykule elementy systemu wsparcia dziecka niedostosowanego społecznie w postaci konkretnych instytucji pomocowych ściśle współpracujących z instytucją, w której przebywa nieletni, pożądane byłoby nawet, aby taka instytucja uczestniczyła w tworzeniu indywidualnego planu pracy z wychowankiem, przedstawiając swoją ofertę i możliwości oddziaływań danej instytucji, która uwzględnia te zadania w swoim spektrum oddziaływań.

Część instytucji resocjalizacyjnych dla nieletnich typu MOW przyjęła rozwiązanie polegające na tym, że każdy wychowanek posiada swojego wychowawcę prowadzącego, który monitoruje i szczegółowo analizuje jego sytuację oraz programuje proces resocjalizacji, to jest bardzo dobre rozwiązanie, gdyż ta sama osoba może monitorować zadania realizowane z rodziną danego wychowanka i kontaktować się z instytucją zewnętrzną, która w środowisku za realizację tych zadań odpowiada. To autorska propozycja

rozwiązań, które nie wymagają znacznych nakładów finansowych, a jedynie odpowiednich uregulowań prawnych.

Problem w tym, że instytucje resocjalizacyjne typu MOW, realizujące swoje zadania w nurcie resocjalizacji otwartej na środowisko, funkcjonują właściwie na styku pięciu resortów:

- 1) Ministerstwa Edukacji Narodowej,
- 2) Ministerstwa Sprawiedliwości,
- 3) Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej,
- 4) Ministerstwa Zdrowia,
- 5) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

Zagadnienie efektywności prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych jest aktualnie analizowane przez specjalistów z różnych dyscyplin naukowych, perspektywa ich patrzenia na ten problem jest naturalnie odmienna, ale mają też jeden wspólny cel: jak zwiększyć skuteczność prowadzonych działań i programów resocjalizacyjnych oraz gdzie szukać praktycznych rozwiązań.

Diagnoza rezultatów procesu resocjalizacji jest i była niezwykle trudna, dostarczała jedynie zbliżonych do rzeczywistości wskaźników, co prowadziło niekiedy do skrajnych ocen i poglądów dotyczących sensu resocjalizacji. W sytuacji dużego rozszerzenia obszaru diagnozy na sferę działań pozainstytucjonalnych (profilaktykę, readaptację, terapię w środowiskach wolnościowych), problem oceny skutków resocjalizacji komplikuje się jeszcze bardziej (B. Urban, J. M. Stanik, 2007, s. 312). Tym samym, czynimy to zagadnienie jeszcze bardziej interesującym i zachęcającym do poszukiwania nowych rozwiązań, które z pewnością gdzieś istnieją, tak jak gwiazdy, oczekujące na ich odkrycie i opisanie.

Literatura

1. A. Bałandynowicz, Probacja – wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa, *Probacja* 2009, nr 1, s. 11–49.
2. B. Urban, J. M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. 1, PWN, Warszawa 2007.